

Rousseau i pojam napretka

Gvozden Flego

Iako se vjera u razvitak i napredak javljala od antike do danas, magistralno bavljenje pojmom napretka započinje tek u doba prosvjetiteljstva. To je vrijeme globalnih previranja i sveopćih kriza tradicionalno gajenih vrijednosti, era traganja za novim načinima življenja i već dostignutom razvitku primjerenijim oblicima društvenih odnosa. Tada je nedvosmisleno, u raznim kontekstima i na razne načine, gajena nada u promjenu i vjera u napredak.

Ako se i složimo s gore navedenim smještajem pojma napretka, zapast ćemo u znatne nedoumice kada taj pojam pokušamo pobliže odrediti. Da li je, naime, napredak nešto kvantitativno? ili kvalitativno? Da li nešto povremeno? ili stalno? Da li prirodno? ili specifično ljudsko? Pažljivija razmatranja (za što ovdje nema prostornih mogućnosti) ustanovit će da napredak nije isključivo ni jedno od navedenoga. Možda bi bilo moguće općenito ga odrediti kao kretanje prema naprijed, kao proces koji je istovremeno i kvantitativan i kvalitativan, koji se zbiva i u prirodi ali najbolje rezultate postiže tek u ljudskom rodu. No, pojam napretka, ovisno o kontekstu u kojem se javlja, dobiva raznovrsna određenja, kao npr.: prirodni, biološki, ekonomski, demografski, antropološki... itd.

U novovjekovnoj misli nagovještaje bavljenja tim pojmom susrećemo kod F. Bacona i Descartesa, razmatraju ga de Fontenelle i Pascal, a centralno mjesto dobiva u misli Condorceta. Svoj obol tom pitanju daje i J. J. Rousseau, no u prikazu tog doprinosa mogu nastati poprilične teškoće: s konsistentnošću Rousseauove misli, s brojnim — uostalom međusobno kontroverznim — klasičnim interpretacijama prema kojima Rousseau razvija pojam negativnog napretka to jest — nazatka. Već i te činjenice mogu pobuditi zanimanje za Rousseaua koje zanimanje može biti intenzivirano saznanjem da je Rousseauov odgovor na delikatno i tada — najvjerojatnije — naglim razvitkom prirodnih znanosti, tehnike i umjetnosti isprovocirano pitanje Akademije iz Dijona: »Da li je uspostavljanje (rétablissement) znanosti i umjetnosti doprinijelo oplemenjivanju običajnosti?« — nagrađen prvom nagradom.

U svojoj, dakle, prvoj i prvonagrađenoj raspravi, *Raspravi o znanostima i umjetnostima* (u daljnjem tekstu: *R-I*), Rousseau osporava optimizam uvodne rasprave u *Enciklopediju*, smatrajući da razvitak znanosti i umjetnosti narušava moralnost i prirodnost ljudi. On bez dvoumljenja pokušava pokazati primarno moralno nazadovanje ljudi tokom njihovog razvitka, navodeći, npr., da je izumitelj znanosti bio bog neprijatelj ljudskog mira (Prometej) te da su za nastanak i razvitak znanosti i umjetnosti odgovorni ljudski poroci (*R-I/17*). U *Raspravi o izvoru i osnovama nejednakosti među ljudima* (*R-II*) autor pokazuje kako nejednakosti među ljudima nastaju tek u društvu te kako društvene institucije uveličavaju neznatne prirodne nejednakosti (*R-II/160—161.*). Društvo i zakoni nepovratno su razorili prirodnu slobodu te uveli zakon vlasništva i nejednakosti (*R-III/178.*). Prema tome, čovjekov razvitak te stvaranje i razvijanje društvenosti za Rousseaua predstavlja nazadak čovjeka u odnosu na njegove prvotne prirodne osobine, što potvrđuju i sasvim fiziološke promjene koje su civiliziranog čovjeka lišile mnogih sposobnosti što ih je posjedovao njegov 'prirodni' poredak (*R-III/135—136.*).

Ovdavde bi bilo moguće zaključiti kako je opravdana jetka Voltaireova kritika Rousseauove druge rasprave. U pismu Rousseauu od 30. VIII 1755. Voltaire kaže: »Primio sam, Gospodine, vašu novu knjigu protiv ljudskog roda. (...) Nikada nije bilo upotrebljeno toliko duha u htijenju da nas se prikaže životinjama. Kada se pročita vaše djelo čovjek dobije želju da hoda četveronoške. No, kako ima više od šezdeset godina kako sam se lišio te navike osjećam, na žalost, da neću moći ponovo je steći. (...) Zajedno s vama priznajem da su lijepa književnost i znanosti ponekad uzrokovali mnoga zla. (...) Ali, gospodine, priznajte i to da je trnje vezano za književnost i reputaciju bilo cvijeće u usporedbi s ostalim zlima koja su odvajkada preplavljivala zemlju...« (isto, str. 1379—1381.). Ovi su navodi značajni i zbog toga što Voltaire svojim 'otvorenim pismom' inauguriira interpretaciju po kojoj Rousseau kao pledira za povratak prirodi, za vraćanje u nekadašnje sretno i ničim pomućeno prirodno stanje čovjeka kao rješenje za njegove aktualne probleme. Tako usmjerena tumačenja postat će tradicionalna i do danas vjerojatno najbrojnija.

U Rousseauovu opusu uistinu možemo, na brojnim mjestima, susresti ton žaljenja zbog ondašnjeg stanja stvari, no nigdje nećemo naći eksplicitan zahtjev za povratak na prirodno stanje čovjeka. Upravo suprotno tome, Rousseauu je sasvim jasno da »priroda ne retrogradira«. U opovrgavanju Voltaireovih (i brojnih kasnijih) (dez)interpretacija ponajprije bi trebalo uočiti Rousseauovo priznavanje uloge prolaznosti odnosno vremenitosti i procesualnosti. Mnogi njegovi stavovi potvrđuju npr. uvid da ni jedno društveno stanje nije vječno. Samo društveno stanje nastaje nakon prirodnog stanja čovjeka i tokom čovjekovog razvitka popimalo je razne oblike (npr. razne oblike vladavine). Tako npr. u raspravi *O društvenom ugovoru* on kaže da političko tijelo, kao i ljudsko, počinje umirati od

1

Svi navodi su prema J. J. Rousseau, *Oeuvres complètes*, t. III, Paris: Gallimard (Bibliothèque de la Pléiade) 1964.

svog rođenja (*DU-424*). Ovo je samo jedna ilustracija onoga što je moguće shvatiti kao Rousseauovo uvjerenje da se sve kreće, no moguće je postaviti pitanje o prirodi tog kretanja kao i o kriterijima po kojima ga Rousseau vrednuje.

Cjelokupno razdoblje francuskog prosvjetiteljstva poprima specifično (političko) vjerovanje u napredak. Vodeći francuski stvaraoci onog doba rade na prevladavanju ondašnje stvarnosti, spleta feudalizma, apsolutizma, kršćanskog dogmatizma i eklezijastizma te na uspostavljanju mnogo humanijih međuljudskih odnosa i njihovoj koncepciji humaniteta primjerenijeg društvenog uređenja. Slično svojim suvremenicima i Rousseau je kritičan prema ondašnjem — kako moralnom, tako i društveno-političkom — statusu. No, za razliku od njih, Rousseau svojim spisima ne stavlja u pitanje samo svoju suvremenost, već cjelokupnu usmjerenost današnjeg ljudskog razvitka ili ljudske civilizacije i kulture uopće. I u drugoj raspravi i u *O društvenom ugovoru* Rousseau sasvim jasno vidi da je suvremeno društvo, što ga on naziva građanskim (*société civile*), utemeljeno na privatnom vlasništvu, konsekvence kojeg su konkurencija, sukobljavanje ljudi zbog oprečnih (uglavnom materijalnih) interesa, razvijanje nejednakosti itd. On smatra da orijentacija na materijalna dobra umjesto na čovjeka (sa žaljenjem konstatira kako su ljudi postali ljudi dobara, *R-1/9.*), orijentacija koja rađa nezaustavljivu želju za neprestanim uvećavanjem imetka, vodi samo potenciranju onoga što Rousseau ocjenjuje zlim. On, kao danas Marcuse, ima smjelosti staviti u pitanje sam pravac razvoja čovjeka svoga vremena kao i isključivo kvantitativan napredak te pokušava — društvenim ugovorom kao i određenim načinima odgoja i prosvjetljivanja — iznaći rješenja za bar djelomično prevladavanje nedaća i zala ondašnjeg stanja. Sa stajališta Rousseauovog shvaćanja morala doondašnji razvitak čovjeka pretežno je nazadan, no zalaganje za bitno kvalitativno-ljudski napredak moguće je naći u njegovim zahtjevima za uspostavljanje poretka i odnosa koji još ne postoje i vidjeti ga u cjelokupnom njegovom djelu koje neprestano (iako nekada više a nekad manje konsistentno, pa ponekad čak i kontradiktorno) traži puteve ka onome čega još nema i ka onome čega još nije ni bilo. A odatle bi se moglo pokazati kako napredak nije neko prirodno samohodno događanje kao ni puki mehanički prirast, već o čovjekovoj djelatnosti direktno ovisno uspostavljanje novog i čovjeku boljeg.